

Ecological Worldview in Kap Ho Khlong: The Royal Progress to Than Thong Daeng (Kap Ho Khlong Praphat Than Thong Daeng)

Thaksin Kaeoprasoet

Independent Scholar

Email: Thai.youu2010@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-8156-5186>

Witsanu Suttiwan

Valaya Alongkorn Rajabhat University under the Royal Patronage

Email: witsanu@vru.ac.th, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-1792-0577>

Bunsanoe Triwiset

Buriram Rajabhat University

Email: bunsanoe.tw@bru.ac.th, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-4330-8707>

Received	Reviewed	Revised	Accepted
19/06/2026	10/08/2026	09/09/2026	24/09/2026

Abstract

Background and Aims: The contemporary world is confronting an escalating environmental crisis, a situation that calls for the systematic development of conceptual frameworks and the cultivation of human ecological consciousness toward nature. Education for Sustainable Development (ESD) accordingly seeks to integrate cross-disciplinary knowledge in order to foster a holistic understanding of ecological systems. Within this context, the Thai literary work Kap Ho Khlong Praphat Than Thong Daeng constitutes a text that vividly reflects the relationship between humans and nature, and is therefore examined here through the framework of Ecocriticism. This study aims (1) to propose an approach to environmental learning that analyses the relationships among living organisms as represented in Thai literary composition, and (2) to demonstrate the potential of Thai literature in promoting learners' environmental knowledge and understanding.

Methodology: This study employed interpretive analysis, relating the Thai literary work Kap Ho Khlong Praphat Than Thong Daeng to the framework of Ecocriticism in conjunction with ecological concepts concerning the relationships among organisms

within an ecosystem, which are classified into three types: positive relationships, negative relationships, and neutral relationships. The findings are presented in the form of descriptive analysis, supported by illustrative excerpts from the literary text.

Results: The Thai literary work Kap Ho Khlong Praphat Than Thong Daeng clearly reflects the ecological relationships among organisms, which can be classified into three types: positive relationships, such as the relationship between humans and elephants and that of epiphytic plants relying on large trees; negative relationships, such as the predator-prey interaction between snakes and rats; and neutral relationships, such as the coexistence of different species within the same area without mutual impact. The work further reflects the worldview of people in the Ayutthaya period, which was grounded in the observation of nature and can be connected to scientific knowledge of ecological systems. Learning through literature in this manner enables learners to understand the relationships among organisms and to recognise the consequences of natural-resource use; it also demonstrates that Thai literature can serve as a medium for promoting environmental learning and sustainable development.

Keyword: Ecocriticism; Kap Ho Khlong Praphat Than Thong Daeng; ecological relationships among organisms

โลกทัศน์เชิงนิเวศในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง

ทักษิณ แก้วประเสริฐ

นักวิชาการอิสระ

อีเมล: Thai.youu2010gmail.com

วิชณ สุทธิวรรณ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

อีเมล: witsanu@vru.ac.th

บุญยเสนอ ตรวิเศษ

มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

อีเมล: bunsanoew.t@bru.ac.th

บทคัดย่อ

ภูมิหลังและวัตถุประสงค์: สถานการณ์โลกปัจจุบันกำลังเผชิญวิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม จึงจำเป็นต้องอาศัยการพัฒนากรอบความคิดและการสร้างจิตสำนึกของมนุษย์ต่อธรรมชาติอย่างเป็นระบบ แนวทางการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (Education for Sustainable Development: ESD) บทความวิชาการนี้ มุ่งนำเสนอการบูรณาการองค์ความรู้ข้ามศาสตร์เพื่อสร้างความเข้าใจต่อองค์รวมเกี่ยวกับระบบนิเวศ ในบริบทดังกล่าว วรรณคดีไทยเรื่อง กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง เป็นตัวบทที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างชัดเจน จึงถูกนำมาศึกษาผ่านกรอบแนวคิดนิเวศวิจารณ์ โดยมีเพื่อเสนอแนวทางการจัดการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมโดยใช้การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตจากบทประพันธ์ในวรรณคดีไทย และเพื่อแสดงศักยภาพของวรรณคดีไทยในการส่งเสริมความรู้ความเข้าใจด้านสิ่งแวดล้อมของผู้เรียน

ระเบียบวิธีการวิจัย: การดำเนินการศึกษา ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เชิงตีความ โดยเชื่อมโยงวรรณคดีไทย เรื่อง กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง ผ่านกรอบแนวคิดนิเวศวิจารณ์ร่วมกับแนวคิดทางนิเวศวิทยา เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ ซึ่งจำแนกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ความสัมพันธ์เชิงบวก ความสัมพันธ์เชิงลบ และความสัมพันธ์เป็นกลาง จากนั้นจึงนำเสนอผลในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ โดยใช้ตัวอย่างจากบทประพันธ์ประกอบการอธิบาย

ผลการศึกษา: วรรณคดีไทย เรื่อง กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง สะท้อนความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศอย่างชัดเจน โดยสามารถจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ความสัมพันธ์เชิงบวก เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับช้าง และพืชของอาศัยกับไม้ใหญ่ ความสัมพันธ์เชิงลบ เช่น ภาวะล่าเหยื่อระหว่างงูกับหนู และความสัมพันธ์เป็นกลาง เช่น การดำรงอยู่ร่วมกันของสิ่งมีชีวิตต่างชนิดในพื้นที่เดียวกันโดยไม่กระทบกัน พร้อมทั้งสะท้อนโลกทัศน์ของมนุษย์สมัยอยุธยาที่ตั้งอยู่บนการสังเกต

ธรรมชาติ ซึ่งสามารถเชื่อมโยงกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ด้านระบบนิเวศได้ การเรียนรู้ผ่านวรรณคดีในลักษณะนี้ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตและตระหนักถึงผลกระทบของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ อีกทั้งแสดงให้เห็นว่าวรรณคดีไทยสามารถใช้เป็นสื่อในการส่งเสริมการเรียนรู้ ด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืนได้

คำสำคัญ : การวิจารณ์เชิงนิเวศ; ภาพยนตร์โคลงประพาสธารทองแดง; ความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ

บทนำ

โลกในยุคปัจจุบันกำลังประสบกับวิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่จะทวีความรุนแรงอย่างต่อเนื่อง เช่น การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ และการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ วิกฤตการณ์ข้างต้นเป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจและสังคม เห็นได้จากรายงานการประเมินความก้าวหน้าเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนระดับโลก (Sustainable Development Report 2025) ระบุว่าเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน หรือ SDGs มีสัดส่วนไม่ถึง ร้อยละ 20 ที่มีแนวโน้มบรรลุผลภายใน ปี 2030 ภายใต้เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่ยังคงจำกัด และถ้าหากประชาคมโลกยังคงนำนวัตกรรมสีเขียวที่ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมมาใช้อย่างไม่แพร่หลาย ย่อมส่งผลกระทบต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมที่รุนแรงอย่างต่อเนื่อง ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในระดับเร่งด่วนนี้ต้องได้รับ การพัฒนาแนวทางแก้ไขอย่างเป็นระบบของทุกประเทศทั่วโลก (Sachs et al., 2025)

ในบริบทดังกล่าว องค์การยูเนสโก (UNESCO) จึงได้เน้นย้ำถึงความจำเป็นเร่งด่วนใน การบูรณาการประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมเข้าสู่ระบบการศึกษาด้วยแนวทางการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (Education for Sustainable Development: ESD) ดังรายงาน Learn for our Planet ของ UNESCO (2021) ที่ชี้ให้เห็นว่าการสร้างความตระหนักรู้ทางนิเวศวิทยาไม่ควรจำกัดอยู่เพียงในวิชาวิทยาศาสตร์ หรือ วิชาใดวิชาหนึ่ง แต่ต้องสอดแทรกข้ามกลุ่มสาระการเรียนรู้ ทิศทางดังกล่าวสอดคล้องกับเป้าหมายคุณภาพผู้เรียนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 เช่น กำหนดให้ผู้เรียนเมื่อจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ต้องมีความเข้าใจต่อวิทยาศาสตร์ ด้านความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศ ควบคู่ไปความเข้าใจต่อภาษาไทย ด้านการวิเคราะห์ วิเคราะห์ และประเมินคุณค่าวรรณคดีเพื่อนำข้อคิดมาประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง เป็นต้น (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551) หากพิจารณาคุณภาพผู้เรียนที่กล่าวมานี้ การบูรณาการความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ร่วมกับวรรณคดีไทยจึงมีบทบาทต่อการพัฒนาผู้เรียนให้สอดคล้องกับเป้าหมายของหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานฯ ตลอดจนสร้างความเข้าใจประเด็นสิ่งแวดล้อมในระดับที่ไม่ใช่เพียงความรู้ระดับพื้นฐาน

วรรณคดีไทยอาจได้รับการพิจารณาว่ามุ่งเน้นเพียงสร้างความรื่นรมย์ทางวรรณศิลป์ ทว่าวรรณคดีไทยได้แฝงหลักความสัมพันธ์ทางสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เช่น บทประพันธ์จากวรรณคดีไทย เรื่อง สมุทรโฆษคำฉันท์ อันเป็นวรรณคดีที่สำคัญในสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่ว่า

สุขสัตว์ไพรไศลสำราญ น้ำไหลธาราร

สุทธิใสเสมอรอง

(กรมศิลปากร, 2545)

จากบทประพันธ์ กวีพรรณนาสภาพธรรมชาติที่สัตว์ป่าดำรงชีวิตท่ามกลางธารน้ำที่ไหลอย่างใสสะอาด สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับแหล่งน้ำในฐานะองค์ประกอบสำคัญของถิ่นอาศัย วรรณกรรมจึงเชื่อมโยงระหว่างสภาพแวดล้อมกับการดำรงชีวิตของสัตว์ป่าไปพร้อมกับสุนทรีย์ทางวรรณศิลป์ ตัวอย่างอีกหนึ่งบทประพันธ์ตอนหนึ่งจาก “นิราศภูเขาทอง” ของพระสุนทรโวหาร (ภู่) ที่ว่า

ถึงบางเตือไ้มะเตือเหลือประหลาด บังเกิดชาติแมลงหมีมีไน้

เหมือนคนพาลหวานนอกย่อมขมใน

อุปไมยเหมือนมะเตือเหลือระอา

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2553)

บทประพันธ์ข้างต้น กวีเห็นผลมะเตือแล้วรู้สึกประหลาดใจ เพราะภายในผลไม้แมลงหมี แท้จริงแล้วคือ “แตนมะเตือ” หรือ “Fig Wasp” ซึ่งมีความสัมพันธ์กับต้นมะเตือในรูปแบบภาวะพึ่งพิงกันในระดับที่ขาดจากกันไม่ได้ หากแยกจากกัน มะเตือจะไม่สามารถผสมเกสรและขยายพันธุ์ได้ ในขณะที่แตนมะเตือก็ไม่มีที่วางไข่และสูญพันธุ์ไปในที่สุด ทั้งคู่จึงวิวัฒนาการมาเพื่อพึ่งพิงกันและกันอย่างสมบูรณ์ วรรณคดีจึงสะท้อนให้เห็นกลไกการเอาชีวิตรอดของสิ่งมีชีวิตในธรรมชาติ

ดังนั้น การประยุกต์ใช้วรรณกรรมเพื่ออธิบายความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตตามหลักวิทยาศาสตร์ จึงเป็นหนึ่งในกลไกสำคัญที่ช่วยยกระดับกระบวนการคิดของผู้เรียนหรือผู้อ่านจากการรับรู้ข้อเท็จจริงแบบแยกส่วน ไปสู่การมองเห็นภาพรวมเชิงระบบ อันจะช่วยเสริมสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมได้อย่างลึกซึ้ง ซึ่งการขับเคลื่อนการจัดการเรียนรู้ในลักษณะบูรณาการข้ามศาสตร์ให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว มีแนวทางตามกรอบแนวคิดการวิจารณ์เชิงนิเวศ วรรณคดีในแบบเรียน และความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ ที่สะท้อนโลกทัศน์ทางธรรมชาติอย่างเป็นรูปธรรม ดังนี้

1. การวิจารณ์เชิงนิเวศเพื่อการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อม

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการบูรณาการความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ร่วมกับวรรณคดีไทย พบว่าแนวคิดของธัญญา สังขพันธานนท์ (2553) ที่กล่าวว่าการวิจารณ์เชิงนิเวศเป็นแนวทางการศึกษาวรรณกรรมที่พัฒนาต่อยอดจากการวิจารณ์สมัยใหม่ โดยมุ่งวิเคราะห์การนำเสนอภาพของธรรมชาติและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในตัวบท วรรณกรรมจึงถูกอ่านในฐานะพื้นที่ที่สะท้อน โลกทัศน์ ความเชื่อ และวิธีที่มนุษย์ให้ความหมายต่อธรรมชาติ แนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ภาพแทนของสถานที่ การใช้ภาษาเชิงเปรียบเทียบ และรูปแบบการเล่าเรื่องที่มีผลต่อการรับรู้สิ่งแวดล้อมของมนุษย์ รวมทั้งตั้งคำถามต่อการอบคอบที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง และพิจารณาว่าวรรณกรรมมีบทบาทอย่างไรในการกำหนดความเข้าใจและท่าทีของมนุษย์ต่อโลกธรรมชาติ สอดคล้องกับแนวคิดของ ดารินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์ (2560) ที่กล่าวถึงการวิจารณ์เชิงนิเวศ (ecocriticism) ว่าเป็นการศึกษาที่เชื่อมโยงองค์ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์กับทางภาษาและวรรณกรรมได้ โดยมองว่าวัฒนธรรมมนุษย์ มีความสัมพันธ์กับโลกธรรมชาติในลักษณะพึ่งพาอาศัยและไม่แยกขาด

ภายใต้กรอบแนวคิดดังกล่าว การวิจารณ์เชิงนิเวศจึงเป็นการศึกษาที่มุ่งทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในเชิงระบบ ควบคู่กับการวิพากษ์กรอบคิดแบบมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (anthropocentrism) และการให้ความสำคัญต่อสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมในฐานะองค์ประกอบร่วมของระบบนิเวศ นอกจากนี้ การวิจารณ์เชิงนิเวศยังทำหน้าที่กระตุ้นให้ผู้ศึกษาเกิดความตระหนักถึงความเชื่อมโยงของตนเองกับธรรมชาติ อีกทั้ง ช่วยสร้างมุมมองให้ถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมในเชิงลึก อันจะนำไปสู่การสร้างจิตสำนึกและการลงมือปฏิบัติเพื่อพิทักษ์รักษาธรรมชาติอย่างยั่งยืนต่อไป

การประยุกต์แนวคิดการวิจารณ์เชิงนิเวศรวมกับการจัดการเรียนการสอน จึงเป็นหนึ่งในวิธีการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ในห้องเรียนที่เสริมสร้างองค์ความรู้ต่อสิ่งแวดล้อมผ่านภาษาและวรรณคดี อันนำไปสู่การตระหนักรู้ของผู้เรียนในฐานะพลเมืองโลก เช่น การให้ผู้เรียนวิเคราะห์วรรณคดีเพื่อจำแนกความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ แล้วเชื่อมโยงกับสถานการณ์สิ่งแวดล้อมในชีวิตประจำวัน เพื่อให้เห็นผลกระทบของการใช้ทรัพยากรและการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในบริบทสังคมปัจจุบัน

2. นิเวศวิจารณ์ในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง

วรรณคดีไทย เรื่อง “กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง” ได้รับการคัดสรรและบรรจุในหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย ชุดวรรณคดีวิจิตร ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ซึ่งพัฒนาขึ้นตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ตัวบทวรรณคดีดังกล่าวจึงเป็นสื่อการเรียนรู้

ที่ผู้เรียนสามารถสร้างองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง และสามารถนำมาใช้เชื่อมโยงกับสาระการเรียนรู้ใน กลุ่มวิชาต่าง ๆ ได้

วรรณคดีเรื่องนี้สะท้อนภาพระบบนิเวศของป่าได้อย่างเป็นรูปธรรม ดังที่กระทรวงศึกษาธิการ (2563) กล่าวว่ากาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง เป็นวรรณคดีประเภทนิราศ ที่มีเนื้อหาเล่าเรื่องการเดินทางไปพระพุทธรูปหรือพุทธศาสนสถานแห่งหนึ่งในจังหวัดสระบุรี และเล่าเรื่องธรรมชาติที่พบเห็นระหว่างทาง เริ่มต้นจากบทชมริ้วขบวนการเดินทาง บทชมสัตว์บกทั้งสัตว์ใหญ่สัตว์เล็ก บทชมนก บทชมไม้ บทชมสัตว์น้ำ วรรณคดีเรื่องนี้ มีจำนวนกาพย์ทั้งสิ้น 108 บท และโคลง 113 บท อีกทั้ง ประจักษ์ ประภาพิตยาร (2515) กล่าวถึงกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงว่าเป็นพระนิพนธ์ใน เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร ไชยเชษฐาสุริยวงศ์ ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นกวีเอกในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และ “ทรงเป็นนักนิยมไพร” เนื่องจากมีพระปรีชาสามารถในการสังเกตและถ่ายทอดธรรมชาติผ่านตัวอักษรที่ มโนทัศน์อย่างแจ่มแจ้งแก่ผู้อ่าน วรรณคดีที่กล่าวถึงนี้จึงมีความสอดคล้องกับการบูรณาการเนื้อหาเพื่อ สร้างความตระหนักถึงสิ่งแวดล้อมให้แก่ผู้เรียน

การจัดการเรียนรู้วรรณคดีไทย เรื่อง “กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง” สามารถเชื่อมโยงกับสาระการเรียนรู้ด้านวิทยาศาสตร์ เรื่อง ความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ ซึ่งเป็นหนึ่งในเนื้อหาหลักของการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โดยรูปแบบความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ (ecological relationships) ออกเป็น 3 หมวดหมู่หลัก (กระทรวงศึกษาธิการ, 2563) ปรากฏดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ตัวอย่างรูปแบบความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ

กลุ่มความสัมพันธ์	ภาวะ	ตัวอย่าง
กลุ่มที่ 1 ความสัมพันธ์เชิงบวก	ภาวะพึ่งพากัน (Mutualism : +, +)	- แตนมะเดื่ออาศัยผลมะเดื่อเป็นแหล่งอาหารและที่วางไข่สำหรับตัวอ่อน ขณะเดียวกัน
สิ่งมีชีวิตอย่างน้อยหนึ่งฝ่ายได้รับประโยชน์ โดยไม่มีฝ่ายใดเสียประโยชน์	ความสัมพันธ์ที่สิ่งมีชีวิตทั้งสองฝ่ายได้รับประโยชน์ร่วมกัน โดย	แตนมะเดื่อก็เป็นแมลงชนิดเดียวที่สามารถเข้าไปใน ผลมะเดื่อเพื่อผสมเกสรให้ ต้นมะเดื่อขยายพันธุ์ต่อไปได้
	เครื่องหมาย (+, +) แสดงว่าทั้งสองฝ่ายมีผลกระทบเชิงบวกต่อกัน และในกรณีของภาวะพึ่งพากัน ความสัมพันธ์ดังกล่าว มี	
	ความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของทั้งสองฝ่าย	

กลุ่มความสัมพันธ์	ภาวะ	ตัวอย่าง
	ภาวะเกื้อกูลกัน (Protocooperation : +, +) ความสัมพันธ์ที่ทั้งสองฝ่ายได้รับประโยชน์ร่วมกัน โดยเครื่องหมาย (+, +) หมายถึง ทั้งสองฝ่ายได้รับผลกระทบเชิงบวก แต่ยังสามารถดำรงชีวิตได้โดยอิสระ	- นกกระจอกเทศมีสายตาดีและตัวสูง ช่วยมองเห็นสัตว์นักล่าจากระยะไกล ส่วนม้าลายมีหูและจมูกที่ไวต่อเสียงและกลิ่น เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งรับรู้ถึงอันตรายและวิ่งหนี จะเป็นการส่งสัญญาณเตือนให้อีกฝ่ายรอดพ้นไปด้วยกัน
	ภาวะอิงอาศัย (Commensalism : +, 0) ความสัมพันธ์ที่สิ่งมีชีวิตฝ่ายหนึ่งได้รับประโยชน์ ขณะที่อีกฝ่ายไม่เกิดผลกระทบ โดยเครื่องหมาย (+, 0) หมายถึง ฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์ ส่วนอีกฝ่ายไม่เกิดการเปลี่ยนแปลง	- นกกระยางมักจะเดินตามหลังควายที่กำลังไถนา เพราะการเคลื่อนไหวเหล่านั้นจะทำให้ตึกแตนหรือแมลงที่ซ่อนกระโดดหนีขึ้นมา ทำให้นกกระยางจับกินได้ง่ายขึ้น และฝ่ายควายไม่ได้เสียประโยชน์
กลุ่มที่ 2 ความสัมพันธ์เชิงลบ ความสัมพันธ์ที่มีอย่างน้อยหนึ่งฝ่ายเสียประโยชน์	ภาวะล่าเหยื่อ (Predation : +, -) ความสัมพันธ์ที่สิ่งมีชีวิตฝ่ายหนึ่งได้รับประโยชน์จากการบริโภคอีกฝ่าย โดยเครื่องหมาย (+, -) หมายถึง ฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์ ขณะที่อีกฝ่ายเสียประโยชน์	- กบใช้ลิ้นที่ยาวและเหนียวตัวจับแมลงที่บินผ่านไปมาเป็นอาหาร
	ภาวะปรสิต (Parasitism : +, -) ความสัมพันธ์ที่สิ่งมีชีวิตหนึ่งอาศัยและได้รับประโยชน์จากอีกฝ่าย โดยเครื่องหมาย (+, -) หมายถึง ฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์	- พยาธิอาศัยอยู่ในทางเดินอาหาร คอยแย่งดูดซึมนสารอาหารที่ย่อยแล้ว ทำให้มนุษย์หรือสัตว์ที่เป็นขาดสารอาหารและเจ็บป่วย

กลุ่มความสัมพันธ์	ภาวะ	ตัวอย่าง
	ขณะที่ผู้ถูกอาศัยได้รับผลกระทบในทางลบ	
	ภาวะแข่งขัน (Competition : -, -)	- ได้ท้องทะเลที่มีพื้นที่โขดหินจำกัด ปะการังและฟองน้ำจะแข่งขันกันเจริญเติบโตขยายอาณาเขตเพื่อยึดเกาะ
	ความสัมพันธ์ที่สิ่งมีชีวิตทั้งสองฝ่ายแข่งขันกันเพื่อทรัพยากรที่มีจำกัด โดยเครื่องหมาย (-, -) หมายถึง ทั้งสองฝ่ายเสียประโยชน์	บางครั้งอาจมีการปล่อยสารเคมีออกมายับยั้งการเจริญเติบโตของอีกฝ่าย
กลุ่มที่ 3 ความสัมพันธ์เป็นกลาง ความสัมพันธ์ที่สิ่งมีชีวิตอยู่ร่วมกันโดยไม่ส่งผลกระทบต่อกัน	ภาวะเป็นกลาง (Neutralism : 0, 0)	- นกกับกระต่ายในทุ่งหญ้าไม่มีการแย่งชิงแหล่งอาหารหรือทำอันตรายกัน ทำให้ต่างฝ่ายต่างดำเนินชีวิตตามวิถีที่ไม่เกิดผลกระทบต่อกันและกัน
	ความสัมพันธ์ที่สิ่งมีชีวิตทั้งสองฝ่ายไม่ส่งผลกระทบต่อกัน โดยเครื่องหมาย (0, 0) หมายถึง ทั้งสองฝ่ายไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ	

จากตารางที่ 1 เมื่อเชื่อมโยงแนวคิดความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ ร่วมกับแนวคิดการวิจารณ์เชิงนิเวศ (ecocriticism) และวรรณคดีภาพยี่ห้อโคลงประพาสธารทองแดง จะได้ว่าภาพยี่ห้อโคลงประพาสธารทองแดงเป็นเสมือนภาพถ่ายของกวีที่เป็นหลักฐานสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์เชิงนิเวศในยุคสมัยอยุธยา และเป็นพื้นที่ทางสุนทรียศาสตร์ที่ประพันธ์ขึ้นเพื่อชื่นชมความงามของธรรมชาติ ดังที่ปรากฏรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1) การสะท้อนระบบนิเวศผ่านความสัมพันธ์เชิงบวก

ภาพยี่ห้อโคลงประพาสธารทองแดง กวีได้เปิดเรื่องด้วยภาพขบวนพยุหยาตราสถลมารคที่ไม่ได้เป็นเพียงการบันทึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์หรือการเชิดชูพระเกียรติยศเท่านั้น แต่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงบวกระหว่างมนุษย์และช้าง ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

เกลื่อนกรูหม่จตุรงค์	เพนกัณกงเรียบเรียงไป
ทรงช้างระวางใน	เทพลีลาหลังคาทอง ฯ
เกลื่อนกรูหม่แห่ห้อม	เรียงไสว
เสด็จพุดตาลทองโคล	ระหว่างเชื้อง
ทรงช้างระวางใน	มีชื่อ
เทพลีลา	เยื้องย่างแห่หลังดี ฯ

(ห้องสมุดวชิรญาณ, 2556)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีพรรณนาภาพขบวนแถวของเหล่าทหารและช้างสำคัญที่เคลื่อนที่อย่างมีระเบียบ โดยมีจุดเด่นอยู่ที่ช้างระวางในชื่อ “เทพลีลา” ซึ่งทำหน้าที่เป็นพาหนะสำคัญในการเสด็จประพาส การใช้ถ้อยคำ เช่น “เยื้องย่าง” และ “เรียงเรียง” สะท้อนจังหวะการเคลื่อนที่ที่เป็นระเบียบและต่อเนื่อง ซึ่งช่วยสร้างภาพของความพร้อมเพรียงระหว่างมนุษย์กับสัตว์ในบริบทของการเคลื่อนขบวน เมื่อวิเคราะห์ผ่านระบบนิเวศวิทยา ความสัมพันธ์นี้จัดอยู่ในรูปแบบการได้ประโยชน์ร่วมกัน (Protocooperation : +, +) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ทั้งสองฝ่ายได้รับผลกระทบเชิงบวก กล่าวคือมนุษย์ได้รับประโยชน์จากพลังกำลังของช้างในฐานะพาหนะ ขณะที่ช้างจะได้รับการดูแลปรนนิบัติในด้านอาหาร ที่พักพิง และการระวังรักษาความปลอดภัยจากผู้ดูแล ซึ่งเหนือกว่าสวัสดิภาพของสัตว์ป่าทั่วไป

นอกจากนี้ กวีได้นำเสนอโลกทัศน์อื่น ๆ ที่มุ่งเน้นความเกื้อกูลกันในระบบนิเวศผ่านภาพการฟังพาวาศยระหว่างสิ่งมีชีวิตในป่า ผ่านการพรรณนาพฤติกรรมการสร้างรังและถิ่นที่อยู่ ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ตุ๊กตุ่มตุ๊กแก	อิงอ่างแอ้แลบั้งแตน
ผึ้งหลวงรวงเลื้อยแขวน	บนปลายไม้ใหญ่รังรวง
ตุ๊กแกตุ๊กตุ๋อง	คนแหงน ดูนานา
แอ้บั้งบั้งก่าแตน	ต่อเฝ้า
ผึ้งหลวงรวงเลื้อยแขวน	รังเรียง
บนปลายไม้ใหญ่เฝ้า	แผ่นตั้งรวงเรียง

(ห้องสมุดวชิรญาณ, 2556)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีบรรยายภาพของผึ้งหลวงซึ่งสร้างรังรวงแขวนอยู่บนกิ่งของต้นไม้ใหญ่ การใช้ถ้อยคำ เช่น “เลื้อยแขวน” “รวงเรียง” และ “ตั้งรวง” ที่ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพการยึดเกาะของรังผึ้งบนกิ่งก้านของต้นไม้ ซึ่งสะท้อนบทบาทของพืชในฐานะฐานรองรับการดำรงชีวิต เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างผึ้งหลวงและต้นไม้ จะพบว่าเป็นความสัมพันธ์แบบภาวะอิงอาศัย

(Commensalism : +, 0) ผึ้งหลวงได้รับประโยชน์จากการใช้กิ่งก้านของต้นไม้ ในขณะที่ต้นไม้ใหญ่ไม่ได้เสียประโยชน์หรือได้รับผลกระทบเชิงลบจากรังผึ้ง นอกจากนี้ กวียังได้ถ่ายทอดโลกทัศน์เชิงนิเวศที่เน้นความเกื้อกูลกันของพืชพรรณที่พึ่งพาอาศัยกันเองในผืนป่าอย่างกลมกลืน ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

กระจ่ายสายยช้อยนาง	ผ้าสไบบางนางสีดา
ห่อห้อยย้อยลงมา	แต่ค่าไม้ใหญ่สูงงาม
กระจ่ายสายยคลี่ช้อย	นางพาง
สไบบางนางสีดา	ห่อห้อย
ย่นเลื้อยเพื่อยลงมา	โบายโบก
แต่ค่าไม้ใหญ่น้อย	แกว่งเอื้องไปมา

(ห้องสมุดวิจิตรญาณ, 2556)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีพรรณนาลักษณะของพืชประเภทไม้เลื้อยผ่านถ้อยคำ เช่น “สายย” “ห้อยย้อย” และ “เลื้อยเพื่อย” ซึ่งสร้างภาพของการแผ่ขยายของพืชที่อาศัยต้นไม้ใหญ่เป็นที่ยึดเกาะเพื่อเข้าถึงแสงและอากาศ ภาพดังกล่าวสอดคล้องกับความสัมพันธ์แบบภาวะอิงอาศัย (Commensalism : +, 0) ในเชิงนิเวศวิทยา โดยพืชขนาดเล็กได้รับประโยชน์ ขณะที่ต้นไม้ใหญ่ไม่ได้รับผลกระทบ

ความสัมพันธ์เชิงบวกในระบบนิเวศที่ปรากฏผ่านตัวอย่างบทประพันธ์บางตอนในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง ทั้งในรูปแบบการได้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์ ภาวะอิงอาศัยระหว่างสัตว์กับพืช และภาวะอิงอาศัยระหว่างพืชกับพืช ความสัมพันธ์เหล่านี้แสดงให้เห็นการดำรงอยู่ร่วมกันโดยปราศจากการเบียดเบียน และชี้ให้เห็นบทบาทขององค์ประกอบต่าง ๆ ในระบบนิเวศที่เอื้อต่อการเกื้อกูลกัน

2) การสะท้อนระบบนิเวศผ่านความสัมพันธ์เชิงลบ

แม้โลกทัศน์หลักของกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงจะเน้นความสงบงามและ การเกื้อกูล แต่กวีก็ไม่ได้ละเลยการถ่ายทอด “ความจริงทางชีววิทยา” ด้านการดิ้นรนเพื่อเอาชีวิตรอด การปรากฏของความสัมพันธ์เชิงลบถูกนำเสนออย่างตรงไปตรงมาในฐานะปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ดูหนูสู่รุ่ง	งูสดสู่หนูสู่
หนูงูสู่อยู่	รูงูสู่หนูงู
งูขู่ผู้ผู้	พรวุ
หนูสู่รุ่ง	สู่

งุสัหนูงุสั
หนูงุสังุสั

งุอยู่
รูปงุมูท

(ห้องสมุดวชิรญาณ, 2556)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีถ่ายทอดภาพการเผชิญหน้าระหว่างงุกับหนู ผ่านการใช้กลวิธีเล่นคำและซ้ำคำอย่าง “งุ” “งุ” “งุ” และการซ้ำเสียงสระอุตลอดทั้งบท ช่วยสร้างจังหวะที่กระชับและรวดเร็ว ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงสัญชาตญาณการเอาตัวรอด และการตอบโต้กันอย่างดุเดือดของสัตว์ ทั้งสองชนิดที่ต่างไม่มีใครยอมใคร ภาพการต่อสู้ดิ้นรนนี้สอดคล้องกับ ภาวะล่าเหยื่อ (Predation : +, -) ภาพนี้ชี้ให้เห็นว่ากวีมีมโนธรรมชาตินิฐานะระบบที่มีการล่าและการต่อสู้ในฐานะกลไกพื้นฐานของการเอาชีวิตรอดที่สิ่งมีชีวิตต้องปรับตัวและตอบสนองต่อกัน นอกจากการต่อสู้เพื่อเอาชีวิตรอดแล้ว ความสัมพันธ์เชิงลบในแง่ของการถ่ายทอดพลังงานผ่านการบริโภค ยังปรากฏอย่างสอดคล้องในระบบนิเวศทางน้ำ ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ธารไหลใสสะอาด	มัจฉาชาติดาษนา
หวั่นหวายกินโคลคลา	ตามกันมาให้เห็นตัว
ธารไหลใสสะอาดน้ำ	รินมา
มัจฉาชาติดาษนา	หวั่นหวาย
จอกสร่ายกินโคลคลา	เขยหมู่
ตามคู่มากล้ายคล้าย	ผูกให้เห็นตัว

(ห้องสมุดวชิรญาณ, 2556)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีพรรณนาบรรยากาศของลำธารที่ใสสะอาด ซึ่งมีหมู่ปลา จำนวนมากกำลังแหวกว่ายและ “กินโคล” หรือพืชน้ำ ความสัมพันธ์ที่ปลาและพืชน้ำบริโภคตะไคร่น้ำนี้ จัดอยู่ในรูปแบบการบริโภคพืช ซึ่งถือเป็นกลไกย่อยของ ความสัมพันธ์เชิงลบ (+, -) ในแง่ที่ฝ่ายหนึ่งเสียประโยชน์เพื่อเป็นอาหารให้อีกฝ่าย กระบวนการถ่ายทอดพลังงานเป็นรากฐานสำคัญของระบบนิเวศ สะท้อนให้เห็นความเข้าใจของกวีที่ว่าระบบนิเวศที่สมบูรณ์นั้นขับเคลื่อนด้วยการบริโภคตามกลไกธรรมชาติ

ความสัมพันธ์เชิงลบในระบบนิเวศที่ปรากฏผ่านการต่อสู้ดิ้นรนของหนูและงุ ตลอดจนการบริโภคตะไคร่น้ำของฝูงปลา จากภาพยี่ห้อโคลงประพาสาธทองแดง ล้วนแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจของกวีต่อพลวัตและการถ่ายทอดพลังงานในห่วงโซ่อาหาร โลกทัศน์ที่กวีถ่ายทอดเป็นการยอมรับกลไกแห่ง

การดิ้นรนและการสูญเสีย ซึ่งแท้จริงแล้วคือกระบวนการอันเป็นรากฐานสำคัญในการรักษาสมดุลและค้ำจุนระบบนิเวศ ไม่ใช่การประณามความโหดร้ายของธรรมชาติ

3) การสะท้อนระบบนิเวศผ่านความสัมพันธ์เป็นกลาง

กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง กวีได้นำเสนอผ่านภาพระบบนิเวศที่สิ่งมีชีวิตหลากหลายสายพันธุ์ดำรงอยู่ร่วมกันในพื้นที่เดียวโดยไม่เบียดเบียนหรือก้าวร้าวกัน มนุษย์ในฐานะกวีเป็นเพียงผู้สังเกตการณ์ที่เฝ้ามองความหลากหลายทางชีวภาพอย่างเป็นกลาง ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

นกกระเรียนเวียนลงหนอง	ตรอมเที่ยวย่องร้องแกรแกร
ริมทุ่งกระทุงลอยแพ	เดียรดาชแลแหล่เหลือหลาย
นกกระเรียนเวียนว่อนน้ำ	เลงแล
ลงย่องร้องแกรแกร	แจ่มจ้า
ริมทุ่งกระทุงลอยแพ	ลงล่อง
บินกลาดกลุ่มท้องฟ้า	ร่อนร้องเหลือหลาย

(ห่องสมุทวชิรญาณ, 2556)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีพรรณนาภาพของนกกระเรียนที่บิน “เวียนลงหนอง” และเดิน “เที่ยวย่อง” หนองน้ำแล้วส่งเสียงร้อง ในขณะเดียวกันก็มีฝูงนกกระทุงลอยตัว “เดียรดาช” อยู่บริเวณริมทุ่งเป็นจำนวนมาก การใช้คำกริยาที่แสดงการเคลื่อนไหวอย่างเนิบช้าและเป็นอิสระ สร้างภาพบรรยากาศที่สงบเงียบและอุดมสมบูรณ์ของหนองน้ำ กวีสังเกตและบันทึกเพียงพฤติกรรมทางกายภาพของนกกระเรียนที่บินลงมาหนองน้ำ แต่ทว่า “ไม่ได้บันทึกภาพการล่า” เช่น การจับปลาจับสัตว์น้ำกินเป็นอาหาร การเลือกที่จะละเว้นภาพการบริโภคซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงลบ แล้วนำเสนอเพียงภาพการดำรงอยู่ร่วมกันในพื้นที่หนองน้ำ จึงสอดคล้องกับความสัมพันธ์ภาวะเป็นกลาง (Neutrality : 0, 0) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่สิ่งมีชีวิตต่างอยู่ร่วมกันโดยไม่ส่งผลกระทบต่อกัน นอกจากนี้ ลักษณะการนำเสนอความสัมพันธ์ที่เป็นกลางได้ปรากฏระหว่างสัตว์และพืชด้วย ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

เสียดาวกล่าวขึ้นไม้	วังว่องไวได้โดยพลัน
สัตว์ใดไปใกล้มัน	โจนยุตถันดักกินไป
เสียดาวคร่าขึ้นไม้	มองขยั้น
วังว่องไวฉับพลัน	นั่งไม้

สัตว์ใดใกล้กรายมัน

ในร่ม

โจนยุคถนัดกัดได้

ขยำกัมกิ้นหลัง

(ห้องสมุดศิริญาณ, 2556)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีบรรยายพฤติกรรมของเสือดาวที่มีความปราดเปรียว “วิ่งว่องไว” สามารถปีนขึ้นไปซุ่มเกาะนั่งไม้ และเมื่อมีสัตว์ใดเดินผ่านมาในระยะก็จะ “โจนยุค” ตะครุบกัดกินเป็นอาหาร การใช้คำกริยาที่แสดงความรวดเร็วและเด็ดขาด ช่วยให้เข้าใจภาพของสัญชาตญาณความเป็นนักล่า แม้ว่าในบริบทนี้จะปรากฏภาพการล่าเหยื่ออย่างชัดเจน แต่หากวิเคราะห์เฉพาะความสัมพันธ์ระหว่าง “เสือดาว” กับ “ต้นไม้” จะพบว่าเสือดาวใช้ต้นไม้เป็นเพียงโครงสร้างทางกายภาพส่วนหนึ่งที่เสือดาวใช้ประโยชน์ชั่วคราวในการหาอาหารเท่านั้น ไม่ได้ใช้ต้นไม้เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยหลักอย่างถาวร การกระทำดังกล่าวไม่ได้ก่อให้เกิดผลเสียต่อต้นไม้ และไม่ผูกพันเชิงชีววิทยาดังเช่นภาวะอิงอาศัย (Commensalism) จึงจัดเป็นความสัมพันธ์แบบ ภาวะเป็นกลาง (Neutralism : 0, 0)

ความสัมพันธ์ที่เป็นกลางในระบบนิเวศที่ปรากฏผ่านการแบ่งปันพื้นที่หนองน้ำของฝูงนกตลอดจนการใช้โครงสร้างต้นไม้ของเสือดาว จากกายภาพห่อโคลงประพาสธารทองแดงล้วนแสดงให้เห็นการดำรงอยู่ร่วมกันโดยที่ต่างฝ่ายต่างมีวิถีและขอบเขตของตนเอง ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเป็นไปอย่างอิสระโดยปราศจากการรบกวน

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาภายใต้กรอบแนวคิดนิเวศวิจารณ์ พบว่าพหุโคลงประพาสธารทองแดง มุ่งเน้นการนำเสนอธรรมชาติที่สอดคล้องกับสุนทรียภาพของการพรรณนาเป็นสำคัญ ส่งผลให้ความสัมพันธ์บางลักษณะในระบบนิเวศไม่ได้รับการปรากฏอย่างชัดเจน โดยเฉพาะความสัมพันธ์เชิงลบในระดับลึก เช่น ภาวะปรสิต (parasitism) หรือความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาในระดับจุลภาค ซึ่งไม่ปรากฏผ่านการรับรู้เชิงประจักษ์โดยตรง การละเว้นดังกล่าวสะท้อนข้อจำกัดของโลกทัศน์ที่ยึดประสบการณ์มนุษย์และความงามทางวรรณศิลป์เป็นศูนย์กลางในการอธิบายธรรมชาติ อันเป็นลักษณะสำคัญของการรับรู้โลกในวรรณคดีนิราศ ซึ่งสะท้อนการมองธรรมชาติผ่านประสบการณ์ของผู้เดินทางในยุคสมัยนั้น ทว่าผู้วิจัยได้พิจารณาด้วยกรอบคิดทางวิทยาศาสตร์ จึงนำเสนอว่าการรับรู้ที่ตั้งอยู่บนฐานของการสังเกตเชิงประจักษ์และการคัดเลือกองค์ประกอบของธรรมชาติที่สอดคล้องกับการรับรู้ของมนุษย์เป็นสำคัญ จึงทำให้หลักการทางนิเวศวิทยาในเชิงระบบมิได้ปรากฏครบถ้วน อีกทั้ง ผลการศึกษาตามแนวคิดนิเวศวิจารณ์ได้สะท้อนให้เห็นพระปรีชาสามารถด้านการประพันธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ ที่ทรงสามารถทำให้กายภาพห่อโคลงประพาสธารทองแดงมีคุณค่าเกินกว่าการสร้างสุนทรียภาพทางภาษา แต่ยังเป็นแหล่งข้อมูลที่สะท้อนระบบนิเวศทางธรรมชาติเชิงประจักษ์ของสังคมสมัยนั้น

ดังนั้น การเรียนรู้วรรณกรรมในลักษณะดังกล่าวจึงส่งผลต่อการสร้างความตระหนักรู้ ด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากการยกระดับการอ่านจากการมุ่งเน้นเพียงสุนทรียะ ไปสู่การทำความเข้าใจระบบความสัมพันธ์ของธรรมชาติ กระบวนการพินิจที่ครอบคลุมทั้งสิ่งที่ปรากฏและ สิ่งที่ถูกละเว้น ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจความเชื่อมโยงของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศที่เกิดขึ้นจริง เช่น การหาอาหาร การใช้พื้นที่อยู่อาศัย และการพึ่งพาทรัพยากรร่วมกัน อันเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ระบบนิเวศดำรงอยู่ได้ หากปราศจากความเข้าใจในความเชื่อมโยงเหล่านี้ ผู้อ่านอาจมองธรรมชาติในลักษณะแยกส่วน เห็นเพียงเหตุการณ์เฉพาะจุด โดยไม่สามารถอธิบายได้ว่าการหาอาหาร การใช้พื้นที่อยู่อาศัย และ การพึ่งพาทรัพยากร มีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างไรในสิ่งแวดล้อม ข้อดีอีกประการที่ผู้อ่านจะได้รับ เมื่อพินิจวรรณคดีในเชิงนิเวศ คือการพัฒนาจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมของผู้อ่านอย่างแท้จริง แม้นมนุษย์ในปัจจุบันจะดำรงชีวิตอยู่ในบริบทสังคมเมืองที่ห่างไกลจากพื้นที่ป่า หากเข้าใจว่าเมืองเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ ความเข้าใจที่เกิดขึ้นจะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตเพื่อ ลดผลกระทบเชิงลบต่อสิ่งแวดล้อมให้น้อยที่สุด เพื่อให้ภาพความงามทางธรรมชาติที่กวีได้พรรณนาไว้ เช่น รวงผึ้งที่เกาะบนต้นไม้อใหญ่ ลำน้ำใสที่มีฝูงปลาแหวกว่าย หรือท้องฟ้าที่มีนกบินว่อน ยังคงดำรงอยู่คู่กับมนุษย์อย่างยั่งยืนสืบไป

บทสรุป

ในบริบทของโลกปัจจุบันที่กำลังเผชิญวิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม จำเป็นต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนกรอบความคิดและการสร้างจิตสำนึกของมนุษย์ต่อธรรมชาติอย่างเป็นระบบเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ซึ่งแนวทางการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (Education for Sustainable Development: ESD) ได้เสนอให้บูรณาการองค์ความรู้ข้ามศาสตร์เพื่อสร้างความเข้าใจเชิงองค์รวมเกี่ยวกับโลกและสิ่งแวดล้อม การศึกษาวรรณคดีไทย เรื่อง กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง ผ่านแนวคิดการวิจารณ์เชิงนิเวศ (Ecocriticism) แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมเป็นพื้นที่ที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในเชิงระบบอย่างชัดเจน เช่น ภาพพจน์ที่เผชิญหน้ากัน แสดงให้เห็นกลไกของภาวะล่าเหยื่อในระบบนิเวศ ซึ่งสะท้อนการถ่ายทอดพลังงานในห่วงโซ่อาหาร อีกทั้ง สะท้อนแง่คิดบางประการว่า หากเปรียบมนุษย์เป็น “งู” และสิ่งทีบริโลกเป็น “หนู” การที่งูล่าหนูกินกันไปโดยปราศจากข้อจำกัดจำนวนหนอย่อมลดลงจนกระทบต่อแหล่งอาหารของงู ในทำนองเดียวกัน มนุษย์ในฐานะผู้บริโภคทรัพยากร หากใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเกินขอบเขตหรือไม่คำนึงถึงการฟื้นตัวของสิ่งแวดล้อม ย่อมส่งผลให้ทรัพยากรเสื่อมโทรมและลดลง จนย้อนกลับมากระทบต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ผลจากการ

จัดการเรียนรู้ในลักษณะดังกล่าว จึงช่วยให้ผู้เรียนหรือผู้อ่านสามารถเชื่อมโยง “อดีต” ที่ปรากฏในวรรณคดีกับ “ปัจจุบัน” ที่กำลังเผชิญปัญหาสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีวิจารณญาณ

อนึ่ง วรรณคดีไทย เรื่อง กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง มีคุณค่าในระดับสากลในฐานะหลักฐานทางวัฒนธรรมที่สะท้อนความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งมีช่วงเวลาห่างจากปัจจุบันหลายร้อยปี บทประพันธ์แสดงลักษณะของความรู้เชิงประสบการณ์ที่กวีสังเกตรธรรมชาติอย่างใกล้ชิด และสามารถอธิบายความสัมพันธ์ของธรรมชาติได้อย่างสอดคล้องกับองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม การแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมยังต้องอาศัยปัจจัยเชิงโครงสร้างควบคู่กัน ทั้งในด้านนโยบาย เทคโนโลยี และความร่วมมือทางสังคม การเรียนรู้ผ่านวรรณคดีจึงมีบทบาทในฐานะรากฐานทางความคิดที่ช่วยหล่อหลอมทัศนคติ ค่านิยม และจิตสำนึกของมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อม อันสามารถต่อยอดไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและการมีส่วนร่วมในการดูแลสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการสนับสนุนการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2551). *หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2563). *ภาวะความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตในสิ่งแวดล้อม*.
<https://www.scimath.org/lesson-biology/item/9796-2019-02-21-07-11-20>
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2563). *วรรณคดีวิจักข์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2*. สกสศ. ลาดพร้าว.
- กรมศิลปากร. (2545). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
- ดารินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์. (2559). *พินิจปัญหาสิ่งแวดล้อมผ่านมุมมองวรรณกรรมอเมริกันร่วมสมัย*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธัญญา สังขพันธานนท์. (2553). *วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ: วาทกรรมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมไทย*. มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ประจักษ์ ประภาพิตยากร. (2515). *ความรู้เชิงภาษาไทย*. โอเดียนบุ๊คส์โตร์.

ห้องสมุดชิรญาณ. (2556). *ประชุมวรรณคดีเรื่อง พระพุทธบาท*.

<https://vajirayana.org/%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%8A%E0%B8%B8%E0%B8%A1%E0%B8%A7%E0%B8%A3%E0%B8%A3%E0%B8%93%E0%B8%84%E0%B8%94%E0%B8%B5%E0%B9%80%E0%B8%A3%E0%B8%B7%E0%B9%88%E0%B8%AD%E0%B8%87-%E0%B8%9E%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%9E%E0%B8%B8%E0%B8%97%E0%B8%98%E0%B8%9A%E0%B8%B2%E0%B8%97>

Sachs, J. D., Lafortune, G., Fuller, G., & Iablonovski, G. (2025). *Sustainable development report 2025*. Sustainable Development Solutions Network.

<https://s3.amazonaws.com/sustainabledevelopment.report/2025/sustainable-development-report-2025.pdf>

UNESCO. (2021). *Learn for our planet: A global review of how environmental issues are integrated in education*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377362>

